

Dr. Ugo Cova

DRŽAVNI ARHIV U TRSTU I HRVATSKA¹

Poznato je da je 1994. objavljen četvrti i posljednji svezak Općeg vodiča talijanskih Državnih arhiva. U njemu je, od 757. do 798. stranice objavljen članak "Archivio di Stato di Trieste" (*Državni arhiv u Trstu*), u kojem su popisani i ukratko opisani svi fondovi i serije koje je do tog trenutka posjedovala ta arhivska ustanova.

Popis je sastavljen uglavnom po istovrsnim skupinama cjelinâ koje su uvrštene u dosljedan pregled prema vremenskom slijedu. Opremljen je predslovljima i tumačenjima povijesno-arhivističko – ustanovne naravi, kako bi se zgodno uokvirio vremenski razvoj uredâ, ustanova te javnih i nejavnih djelatnosti koje obilježavaju politički, ustanovni, gospodarski i društveni život tršćanskoga prostora.

Za jedan Državni arhiv, kao što je ovaj tršćanski, neophodno su potrebna točna objašnjenja ustanovnih promjena grada i njegove pokrajine, od sredine 18. stoljeća do naših dana, kako bi se potpuno shvatile vrste fondova koji se čuvaju u Arhivu i glavni uredi koji su bili mjesno nadležni na prostoru mnogo širem od onoga koji danas pripada Tršćanskoj pokrajini.

Zemlja ili *Land* Austrijskog primorja tijekom gotovo čitavog 19. stoljeća sve do 1918. godine, proteže se od granica s Koruškom na sjeveru, prolazeći preko Gorice i područja koje trajno pripada njezinoj grofoviji, obuhvaćajući zatim grad Trst s njegovim starim prostorom i cijelu pograničnu grofoviju Istarsku te, konačno, dosežući s juga otoke Kvarnerskog zaljeva. Trst je bio neprekidno, od pada napoleonske vladavine pa nadalje, glavni grad te mnogooblične pokrajine obuhvaćajući alpski prostor, dio plodne furlanske nizine, kraške pustare, zatim sredozemne obale rijetke ljepote i predjele koje nastava pučanstvo različitih predaja i jezika; bio je susretišna

¹ Dr. Ugo Cova, ravnatelj Državnog arhiva u Trstu održao je ovo predavanje u Hrvatskom državnom arhivu 7. rujna 1999. godine.

točka raznolikih narodnih skupina. Glavne skupine bijahu talijanska, slovenska i hrvatska. Bijaše priličan broj Nijemaca, osobito u Trstu, Gorici i Puli, dok su postojale manje jezgre pučanstva različitog podrijetla koje su bile raspršene na tršćanskom prostoru i u samom gradu Trstu.

Poslije 1918. godine, pod talijanskom vlašću, Austrijsko primorje zamijenjeno je oblašću Julijske Krajine, podijeljene u različite pokrajine. Trst je protezao svoju nadležnost samo na ono područje koje je ovisilo od njegove uprave. Gorica, Istra i Kvarnerski otoci bili su podređeni drugim upravama. Tršćanska pokrajina protezala se prema istoku na područje koje je nekada, u austrijsko vrijeme, bilo dio Kranjske do Postojne i Planine.

Zamršena događanja Drugoga svjetskog rata, koja su prouzročila da se Trst ponovno spoji s Italijom tek 1954. godine, svela su Tršćansku pokrajinu na nekoliko općina između mora i Krasa, tako da je pokrajina postala slična sitnom tijelu s debelom glavom; grad s više od 200.000 stanovnika nalikuje debeloj glavi, nasuprot pokrajinskom tijelu koje je smanjeno i rijetko nastanjeno (nekoliko tisuća ljudi).

Ostavlajući po strani političke i gospodarske posljedice takvoga stanja, pogledajmo sada one posljedice koje susrećemo na arhivističkom području, koje više nego bilo koje druge odražavaju vjerno nastanak ustanova.

Može se potvrditi, bez imalo sumnje, da osim nekoliko izuzetaka, kao što su oni koji čine arhivske cjeline što su ih stvorile škole, bolnice, gospodarska tijela čisto mjesne naravi, kao Trgovačka zbornica ili sudbeni uredi na razini kotarskog suda koji djeluju u gradu Trstu, gotovo svi javni uredi koji postoje u Trstu – prije kao glavnom gradu Zemlje ili *Landa* Austrijskoga primorja, zatim kao glavnom gradu talijanske pokrajine koja pripada oblasti Julijske Krajine – bijahu mjerodavni također i na prostoru koji, od kraja Prvoga ili Drugoga svjetskog rata ne pripada više ni na koji način tršćanskom činovničkom sklopu. Listajući popise arhivskoga gradiva, koji stoje na raspolaganju istraživačima u Državnom arhivu u Trstu i, još više, pregledavajući odnosne isprave, shvaćamo kako se spisi različitih fondova odnose, u spletu nerazmrsivom i neprekidnom, bilo na grad i područje sada pod talijanskom vlašću, kao što su Trst, Gorica, Gradiška, Milje, bilo na druga područja koja danas pripadaju državama Slovenije i Hrvatske. To je tako, naravno, uslijed nekadašnje široke mjesne nadležnosti javnih ureda smještenih u Trstu.

Što se tiče, na osobiti način, prostora koji sada pripada Hrvatskoj, to se stanje može razabrati već u spisima najstarije arhivske državne cjeline koju čuva Državni arhiv u Trstu: **Trgovačka uprava za Primorje** (*Intendenza Commerciale per il Littorale*) u Trstu. Taj ured, najviša politička, trgovačka i pomorska vlast za Primorje, imao je mjesnu nadležnost koja je bila isprekidana na prostorima koji između sebe nisu bili povezani, koji su bili odijeljeni širokim predjelima pod tadašnjom mletačkom vlašću ili su pripadali austrijskoj pokrajini Kranjskoj. Tako, tom tršćanskom

uredu bijahu podložne, između 1740. i 1776, s jedne strane Oklaj i sam Trst, a s druge strane Rijeka, Bakar, Kraljevica, Senj i Karlobag.

Poslije propasti Mletačke Republike godine 1797. i proširenja austrijske vlasti na sve nekadašnje mletačke obale, od ušća rijeke Pad do granica s Albanijom, Trst je bio nadležan, samo u razdoblju od nekoliko mjeseci s 1804. na 1805. godinu, za cijelu nekadašnju mletačku Istru. To svjedoče spisi fonda **Carsko-kraljevske primorske uprave** (*Cesareo-regio Governo del Litorale*), 1776–1809.

Najveći dio isprava koje se tiču nekadašnje mletačke Istre, od propasti Mletačke Republike i tijekom cijelog francuskog razdoblja (napoleonska Kraljevina Italija i Ilirske pokrajine Francuskog carstva), nalazi se u seriji "Upravni spisi Istre" (*Atti amministrativi dell'Istria*) koji su sastavni dio fonda "Primorska uprava u Trstu" (*Governo del Litorale in Trieste*). Isprave istarskih ureda iz tog povijesnog razdoblja, koje je obilježeno čestim i brzim promjenama, stekla je u Trstu Primorska uprava odmah poslije pada francuske vlasti, i umetnula ih je u svoj arhiv kao vlastite, radi poslova koje je nastavio obavljati tršćanski ured nasljeđujući one koji su prethodno bili smješteni u susjednom Koprju. Austrijska je uprava dala čak novi ustroj i vlastite arhivske oznake tim tako stečenim spisima.

Arhiv **Glavne uprave Ilirskih pokrajina Francuskog carstva** (1809–1813) nalazi se u Arhivu Slovenije u Ljubljani, dok se središnji arhiv **napoleonske Kraljevine Italije** čuva u Državnom arhivu u Milanu. Oba arhiva sadrže isprave napoleonskih upravnih ureda koji se tiču također Istre i Dalmacije.

Međutim, jedna mala cjelina, nastala 1813. i 1814. godine u Koprju neposredno nakon konačnog povlačenja Francuza iz Istre, sačuvala je samostalnost u svom ustroju i u odnosu prema upravnim organima Tršćanske pokrajine. U tom je, naime, slučaju ustanovljeno privremeno **Pokrajinsko povjerenstvo za Istru** (*Commissione provinciale provvisoria dell'Istria*), sa zadaćom da upravlja područjem cijele bivše mletačke Istre. Taj se fond čuva u Državnom arhivu u Trstu.

Primorska uprava u Trstu, koja je započela s radom nakon francuskog upada 1. studenoga 1814, imala je kratko razdoblje (između 1816. i 1822) pored Trsta, Gorice i Istre, mjesnu nadležnost protegnutu također na Rijeku i na Karlovac te dio Hrvatske koji je s ove strane Save. Godine 1822. to je područje vraćeno ugarskoj kruni. Primorska uprava, čija je nadležnost bila protegnuta na sve predmete područne uprave (tzv. *javno-političke*), na sudske predmete koji su se odnosili na tzv. policijske prekršaje, i na pomorske, ali ne i na vojne poslove koji su se odnosili na austrijske obale, nastavila je svoju djelatnost do austrijskog ustavnog preustroja 1849. godine. Tada ju je naslijedilo **Primorsko namjesništvo** (*Luogotenenza del Litorale*), sa sjedištem također u Trstu, koje je bilo nadležno na upravnom polju na svim trima političkim sastavnicama Primorja, tj. u Trstu, neposrednom carskom gradu, u Goričkoj i Gradiškoj grofoviji te u pograničnoj Istarskoj grofoviji, koja je obuhvaćala

cijelu Istru i kvarnerske otoke. Namjesništvo nestaje tek 1918. godine, s austro-ugarskim vojnim porazom i priključenjem navedenih područja Kraljevini Italije.

Stvarna nadležnost Namjesništva bila je vrlo široka, odgovarajuća zapravo onoj koju su imala druga namjesništva postojeća na prostoru Austrijskog carstva. Namjesništvo je ovisilo, pored Ministarstva unutarnjih poslova, zbog same stvari (*ratione materiae*), također od onih bečkih ministarstava koja su upravljala, na središnjoj razini, poslovima unutar svoje mjerodavnosti.

Tako na primjer, pored toga što je bilo nadležno u redarstvenim poslovima, Namjesništvo je bilo nadležno, kao drugostupanjski ured Državne uprave (*Amministrazione dello Stato*), u predmetu trgovine, prijevoza, bogoštovlja, javnog školstva, poljoprivrede i šuma i još drugih predmeta.

Glede posebne pojave u d r u ž i v a n j a na Austrijskom primorju, gdje su se oblikovale udruge s različitim svrhama, kao one gospodarske, uljudbene, političke i druge, Namjesništvo je obavljalo nadzor nad osnivanjem, životom i djelatnošću društava, koja su morala poštivati zakonski im određena pravila. Odnosni spisi su prikupljeni u samostalnoj seriji ("Namjesništvo – Društva", *Luogotenenza – Società*) i sadrže također gradivo koje prethodi pojavi Namjesništva (1814–1918).

Široko područje upravljanja javnih vlasti, koje je prethodno bilo u nadležnosti Primorske uprave u Trstu, nije izgledalo ipak zgodno godine 1850. potvrditi u korist Primorskog namjesništva. To je područje u Trstu, glavnoj trgovačkoj luci Habsburške monarhije, bilo od osobite važnosti. Radilo se o upravi na međurazini, između nižih ureda razbacanih po cijelom području i ministarskih ureda u Beču, o poslovima austrijske trgovačke mornarice, koja se odnosila ne samo na sva austrijska nevojna plovila, nego također na pomorsko zdravstvo, zatim na lučke kužne bolnice, na brodogradnju, na pomorska i lučka postrojenja i na austrijska državna predstavništva u stranim lukama. Kako se ne bi tako širokom nadležnošću opteretilo Primorsko namjesništvo, u Trstu je u siječnju 1850. godine postavljen samostalni državni ured, **Središnja pomorska uprava** (*Governo Centrale Marittimo*). Njezina mjesna nadležnost nije se odnosila samo na pokrajinu Austrijskog primorja, nego na sve austrijske obale od ušća Pada do Kotora. Kada je 1870. godine, u provedbi načela austro-ugarskog Izjednačenja (*Ausgleich*), stvorena u Rijeci Pomorska uprava nadležna za Hrvatsko primorje koje je pripadalo ugarskoj kruni, tršćanska Pomorska uprava (ali ne više s naslovom "Središnja") zadržala je i tada nadležnost ne samo nad tršćanskim i istarskim obalama, nego također nad onima u austrijskoj Dalmaciji i nad kvarnerskim otocima.

U godinama austrijskog ustavnog preustroja, kao i u razdoblju nove neograničene vlasti, koje je neposredno slijedilo, u Trstu su djelovala razna povjerenstva mjerodavna za uvođenje značajnog dijela tih preustroja, nadasve na polju odstranjenja feudalnih veza u Austrijskom carstvu.

O zakonitosti feudalnih posjeda u cijelom Austrijskom primorju, stoga također i u Istri, morala se pozabaviti već prije toga (od 1815. godine), Primorska uprava u Trstu. Ona, kao pokrajinsko nadzorno tijelo u feudalnim predmetima, trebala je prikupiti, po nalogu Dvorske komore u Beču (*Camera aulica*), isprave koje potvrđuju feudalna prava ustanovâ i osoba na cijelom području pokrajine. Te se isprave danas čuvaju u seriji "Stari feudalni spisi" (*Atti feudali antichi*) Primorske uprave.

Poslije ukinuća feudalnih veza u Austrijskom carstvu, koje je proglasio Franjo Josip 1848. godine, stvorena su u Trstu posebna pokrajinska **Ministarska povjerenstva** za rasterećenje zemlje (*Grundentlastungs – Ministerialcommissionen*), od kojih je jedno bilo nadležno nad pograničnom grofovijom Istre i nad gradom Trstom i njegovim područjem (1849–1852). Zadaća Povjerenstava bila je odstraniti ostatke feudalnih sveza koje su postojale na pokrajinskoj razini s primjerenim odštetama onima kojima je to trebalo učiniti. O pokrajinskim povjerenstvima ovisila su podređena kotarska povjerenstva, djelatna na području Pokrajine, ali od kojih ne postoje jezgre ispravâ u Državnom arhivu u Trstu. Djelatnost pokrajinskih ministarskih povjerenstava u biti je nastavilo **Ravnateljstvo zaklade rasterećene zemlje** (*Direzione del fondo d'esonero del suolo*), nadležno također za Trst i Istru (1851–1861). Pošto je prestala djelatnost tog ureda, preostali poslovi iz njegove nadležnosti prešli su na Primorsko namjesništvo.

Usporednu zadaću s onom koja je upravo izložena, obavilo je **Povjerenstvo za novčani otkup i uređenje zemljišnih tereta za Primorje** u Trstu (1854–1889) (*Grundlasten-Ablösungs – und Regulierungs-Landescommission*). Tom Povjerenstvu bilo je povjereno uređenje i razrješenje služnosti, kojom su bila, u korist mjesnih vlasti, opterećena seoska javna ili kućna imanja. Služnost se sastojala nadasve u pravu ispaše, košnje i drvarenja na cijelom prostoru Austrijskog primorja. Sjedište Povjerenstva bilo je u Trstu.

Između 1869. i 1906. u Trstu su djelovala dva važna Odbora s pokrajinskom nadležnošću u osjetljivom i važnom predmetu kao što je školska obuka. Postojalo je pokrajinsko **Školsko vijeće** (*Consiglio scolastico*) za Goricu i drugo za Istru, nadležno jedno u Goričkoj i Gradiškoj grofoviji, drugo u pograničnoj Istarskoj grofoviji. Njima su bila podložna kotarska školska vijeća, od kojih se spisi ne čuvaju u Državnom arhivu u Trstu. Godine 1906. nadležnost pokrajinskih školskih vijeća bila je dodijeljena VII. Odsjeku (*Dipartimento VII*) Primorskoga namjesništva, koje je bilo mjerodavno za školsku djelatnost.

Susljedne isprave, ograničene na prvih dvadesetak godina 20. stoljeća, koje se odnose na školsku obuku za cijelo područje Julijske krajine, nalaze se u prvim spisima **Školskog nadzorništva** (*Provveditorato agli Studi*) u Trstu, talijanskom uredu koji je naslijedio austrijska školska vijeća. Ali vrlo brzo njegova je mjesna nad-

ležnost ograničena samo na Tršćansku pokrajinu, osnovanu 1923. godine, dakle bez Istre i kvarnerskog područja.

Opću upravu na području primorskih sastavnica na kotarskoj razini, s općim nadležnostima sličnim onima koje je imalo Namjesništvo na pokrajinskoj razini, izvršavala su od 1868. do 1918. **Kotarska poglavarstva** (*Capitanati distrettuali*). U Državnom arhivu Trsta čuva se fond, prilično manjkav, Kotarskog poglavarstva Koprâ, kojega se mjesna nadležnost protezala također na Piran i Buzet. U tom su fondu raspoznate i zatim odvojene među sobom također jezgre ispravâ koje su mu vremenski prethodile i odnose se na tri **Kotarska ureda** Koprâ, Pirana i Buzeta (1814-1868), od kojih se posljednji odnosi u velikoj mjeri na hrvatski dio Istre.

U mnogostranu stvarnu nadležnost koja je bila povjerena Primorskom namjesništvu, ulazila je također ona koja se odnosila na sporove o granicama, bilo da se radilo o granicama unutar Monarhije, između Primorja i drugih pokrajina pripadajućih Carstvu, bilo da se radilo o granicama s inozemnim neovisnim državama. Namjesništvo je željelo prikupiti zajedno u jedinstvenu jezgru ispravâ ne samo spise što ih je ono proizvelo u godinama svoje djelatnosti, kao najviša pokrajinska vlast Primorja, nego također prethodna svjedočanstva u tom predmetu, koja su od nekada pripadala arhivu tršćanske pokrajinske Uprave. U tu seriju ispravâ ulaze, dakle, također spisi austrijsko-mletačkih povjereništava za granice u Furlaniji i Istri između 1573. i 1790. godine.

U nadležnost Namjesništva ulazilo je također šumsko gospodarstvo. Sa zadaćama stručno savjetodavnim u tom predmetu, ali također s upravnim službama na polju pošumljivanja na cijelom primorskom prostoru, djelovalo je u krilu Namjesništva pokrajinsko **Šumsko nadzorništvo** (*Ispettorato forestale*), koje je imenovalo Ministarstvo poljoprivrede. Arhivski fond koji se odnosi na djelatnost tog Nadzorništva sačuvan je u Državnom arhivu Trsta, sa spisima od 1869. do 1921. godine.

Cjelinu od velike važnosti, koja se tiče javnoga graditeljstva na cijelom Primorju, stvorilo je **Ravnateljstvo izgradnje** (*Direzione delle fabbriche*). Taj ured, čisto stručnoga obilježja, osnovan je na izmaku 18. stoljeća (1783), ali **Povjerenstva izgradnje** (*Baucommissionen*) postojala su u Trstu već od terezijanskoga doba. S izmjeničnim promjenama Ravnateljstvo izgradnje, sa sjedištem u Trstu, djelovalo je potpuno samostalno do 1862. godine, kada su njegove nadležnosti preuzeli novoustrojeni stručni Odsjek Primorskoga namjesništva ili, za lučke poslove, sličan Odsjek kod Pomorske uprave u Trstu. Fond Ravnateljstva izgradnje dijeli se na dvije serije: "Spisi" (*Atti*) i "Arhiv nacрта" (*Archivio Piani*), s gradivom od 1754. do 1869. godine.

Značajni dio austrijske državne uprave, ali samo djelomično zadovoljavajuće prisutan u cjelinama ispravâ koje se čuvaju u Državnom arhivu u Trstu, bez sumnje je onaj novčarski. Oskudni su i manjkavi spisi **Novčarskoga ravnateljstva za**

Primorje u Trstu (*Direzione di Finanza per il Litorale*). Osnovano je 1864. godine i naslijedilo je Glavno novčarsko ravnateljstvo iz Graza, koje je do tog trenutka bilo mjerodavno također za Austrijsko primorje. Tršćansko Novčarsko ravnateljstvo obavljalo je upravnu službu na novčarskom i poreznom polju nad svim primorskim novčarskim, poreznim i carinskim uredima, uključujući Carinsku policiju (*Guardia di Finanza*). Spisi s kojima raspoložemo sastavljeni su samo od predsjedničkog gradiva od 1892. do 1911. godine, s velikim unutarnjim prazninama.

Međutim, uistinu zadovoljavajuće je stanje sa zemljišnim knjigama, glavnim pomagalicama državne blagajne za zemljišne poreze. Pod austrijskom vlašću tršćanske zemljišne knjige obuhvaćale su cijelo austrijsko primorsko područje; pod talijanskom, pak, vlašću, do Drugoga svjetskog rata, cijelo područje Julijske krajine. U oba je razdoblja istarski poluotok bio uključen.

Od ustroja francuskih zemljišnih knjiga 1818. godine, središnje sjedište zemljišne uprave bilo je u Trstu, u kojem je postojao arhiv zemljišnih zemljovida i izrađenih zemljišnih popisa koji se odnose na cijelo primorsko područje, od doline Soče, do Gorice, Trsta, Istre i kvarnerskih otoka. Naravno, kod kotarskih poreznih ureda, a poslije 1850. također i kod svake općine, bile su u uporabi slične isprave za posebni dio koji se odnosio na njihov ograničeni prostor. Zemljišni arhiv bio je podređen **Poreznom ravnateljstvu za Primorje i grad Trst** (*Direzione delle imposte per il Litorale e la città di Trieste*) u Trstu.

U talijanskom razdoblju između dva svjetska rata sličnu je zadaću obavljalo **Stručno zemljišno Odjeljenje Julijske Krajine** u Trstu (*Sezione Tecnica Catastale della Venezia Giulia*), kojemu su bili podređeni zemljišni uredi (*Uffici del Catasto*) raspršeni na oblasnom prostoru. Za Istru treba se prisjetiti ureda u Labinu, Poreču, Pazinu, Puli i Rovinju, koji su bili podijeljeni u kotareve (*Mandamenti*). O Zemljišnom uredu Julijske Krajine u Trstu bio je tijesno ovisan također Zemljišni ured u Zadru.

Posljednjih godina zemljišni zemljovidi sačuvani u Državnom arhivu u Trstu bili su predmet pažljivog umnožavanja bilo na filmu u boji, bilo na digitalni način. Postignuti uspjesi, primjenom najnovijih dostignuća, uistinu su zadovoljavajući te pružaju mogućnost postizanja otiska bilo kojeg oblika s velikom točnošću i vjernošću izvorniku.

Uzevši u razmatranje drugi važan dio javne uprave, tj. sudstvo, treba se prisjetiti da su tršćanski sudovi općenito imali suženo pravomoćje na prilično ograničenom prostoru, uključujući grad Trst i neposredno blize predjele. Jedinu je iznimku činio **Prizivni sud** (*Tribunale d'appello*) ustanovljen u Trstu prvi put 1850. godine s nazivom **Vrhovno sudište** (*Corte Superiore di Giustizia, Oberlandesgericht*). To je sudište imalo mjesnu nadležnost na cijelom Austrijskom primorju u kaznenim, gra-

đanskim i trgovačkim predmetima, kao prizivni sud za presude koje su izrekli sudovi u prvom stupnju.

Tršćansko Prizivno sudište, djelatno između 1922. i 1945. bilo je nadležno nad dijelom Julijske Krajine i nad Furlanijom. Od Istre samo je sudbeni okrug Kopa potpadao pod njegovu pravomoćje, u koji bijahu uključeni također Motovun i Buzet. Ostatak Istre, kao i Zadar, bijahu u nadležnosti Odjeljenja riječkoga Prizivnog sudišta.

Pod austrijskom vlašću javnu su tužbu u kaznenim postupcima na sudovima obavljala **Državna tužilaštva** (*Procure di Stato*). Postojalo je također Vrhovno državno tužilaštvo kod Vrhovnog sudišta (Prizivni sudovi). Za Primorje, dakle, postojalo je **Vrhovno državno tužilaštvo** u Trstu (*Procura Superiore di Stato a Trieste*).

Primorsko namjesništvo prestalo je s vlastitom djelatnošću u Trstu uslijed austro-ugarskog vojnog poraza 1918. godine. Napustilo je tršćansko sjedište nekoliko dana prije iskrcaja talijanskih četa, što se dogodilo 3. studenoga 1918. Radi upravljanja novostečenim područjem Italija je ustoličila u Trstu **kraljevsko Namjesništvo Julijske Krajine** (*regio Governatorato della Venezia Giulia*), vojno tijelo s nadležnošću također u građanskim upravnim poslovima. Već u srpnju 1919. zamijenilo ga je privremeno građansko tijelo s upravnom nadležnošću sličnom onoj koju je imalo prije postojeće austrijsko Namjesništvo, mjerodavno nad područjem koje je zauzela talijanska vojska na sjeveroistočnom dijelu: **Glavno građansko povjereništvo za Julijsku Krajinu** (*Commissariato Generale Civile per la Venezia Giulia*). Slično Glavno građansko povjereništvo postojalo je u Tridentu za TridentSKU Krajinu. Oba su ovisila o Središnjem uredu za Nove pokrajine koji je postojao u Rimu kod Predsjedništva Ministarskog vijeća. Glavnim građanskim povjereništvi-
ma bijahu podložna građanska povjereništva (*Commissariati Civili*), razmještena po sjedištima ukinutih austrijskih kotarskih poglavarstava i sa sličnom stvarnom nadležnošću. U arhivu Glavnog građanskog povjereništva za Julijsku Krajinu u Trstu isprave se odnose na područje cijele oblasti, uključujući Istru. Spisi istarskog Građanskog povjereništva, osim nekoliko komadića koji se odnose na koparsko Građansko povjereništvo, nisu sačuvani u Državnom arhivu Trsta.

U listopadu 1922. godine ukinut je u Rimu Središnji ured za Nove Pokrajine. Uslijed toga, nestala su također i glavna građanska povjereništva koja su o njemu ovisila.

Julijska Krajina je 1923. godine podijeljena na Tršćansku pokrajinu, koja je imala vlastitu upravu (*Prefettura*) i na Istarsku pokrajinu koja je imala svoju upravu u Puli. Susjedni Koper bio je podložan toj drugoj upravi. Tršćanska se, pak, pokrajina proširila duboko u unutarnji Kras, do slovenskih predjela Postojne i Planine.

Posljednji dio državne uprave koji treba promotriti je onaj vojni. Tršćanski Državni arhiv čuva iz austrijskoga razdoblja gradivo koje se odnosi na vojnu službu primorskih stanovnika od polovice prošloga stoljeća do Prvoga svjetskog rata. Radi se o arhivskim serijama spisa koji se odnose na pozivanje svih vojnih obveznika na obranu, zatim popisi novačenja, matični listovi, vojni bolnički listići, te listovi nadpregleda austro-ugarske vojske, vojnih jedinica teritorijalne obrane (*milizia territoriale, Landwehr*) i u malom dijelu, vojne mornarice.

Međutim, od slabe je koristi arhivski fond **Pokrajinskoga zapovjedništva oružništva** (*Comando provinciale di gendarmeria*) (1874–1918), ukoliko se odnosi na unutarnje upravne poslove samog ureda sa sjedištem u Trstu, koje je bilo nadležno nad cijelim austrijskim Primorjem. To je Zapovjedništvo ustanovljeno u Trstu 1873. godine.

Na temelju talijanskog arhivističkog zakona, državni arhivi čuvaju spise **Ureda za novačenje** i matične popise talijanske vojske koji nisu više u tekućoj uporabi u vojnim okruzima (*Distretti militari*). Državni arhiv u Trstu čuva, dakle, popise vojnika i dočasnika talijanske vojske i zrakoplovstva za **tršćanski Vojni okrug** do naraštaja 1925. i za **pulski Vojni okrug** do naraštaja 1926. godine. Oba ta arhiva predao je tršćanski Vojni okrug koji je djelovao također kao odstranjujući ili nadomjesni ured razriješenog pulskog Vojnog okruga. Vojni popisi časnika čuvaju se, pak, u Rimu kod Ureda Vrhovnog zapovjedništva. A popisi vojne mornarice sačuvani su u cijelosti kod njezine Vojne uprave.

Uzimajući u razmatranje također drugotne jezgre spisa, treba se ovdje prisjetiti male **zbirke tiskanih Naredaba** (*Ordinanze a stampa*) za Dalmaciju (1814–1827), koja sadrži odluke, proglose i obavijesti što su ih izdali i objavili središnji ili obodni uredi austrijske države i koji se tiču različitih grana javne uprave u pokrajini Dalmacije. Radi se o tiskanim primjercima koje su prikupila tršćanska pokrajinska upravna tijela.

Od osobnih arhiva koji se čuvaju u tršćanskom Državnom arhivu, ovdje se može navesti **arhiv Igina Brocchija** (1914–1931), istaknutoga tršćanskog političara i državnog službenika, koji je bio djelatan, između ostalog, kao savjetnik kod talijanskoga Ministarstva vanjskih poslova i kratko vrijeme kod Ministarstva novčarstva. Kao Tršćaninu, Brocchiju je bilo povjereno rješavanje važnih pitanja gospodarske politike takozvanih Novih pokrajina u teškim godinama njihova uključivanja u talijanski gospodarski, trgovački i novčani splet. Razmatraju se, dakle, između ostalih, također osjetljiva gospodarska pitanja koja se tiču riječke luke u trenutku pripojenja Kraljevini Italiji.

Zanimljiva svjedočanstva o gospodarskom životu Rijeke i posebno o trgovačkom prometu njezine luke tijekom dugog vremenskog razdoblja, zatim o veznim putovima riječke luke s unutrašnjošću Monarhije i o njezinim suparničkim odnosi-

ma s tršćanskom lukom, nalaze se u obilnom arhivskom fondu **tršćanskog Odbora novčanog tržišta i Trgovačke i proizvodne zbornice** (*Deputazione di Borsa e Camera di Commercio e Industria di Trieste*) (1755–1918). Radi se o cjelini koju je proizvelo tijelo s mjesnom nadležnošću ograničenom samo na tršćanski trgovački trg, ali prodorna pozornost tog tijela koje je udružilo velike tršćanske trgovce, brodograditelje i poduzetnike, proširila se svuda gdje su ovi raspoznali korist koja ih je uvukla na gospodarsko i trgovačko polje, osobito u susjednim predjelima Trsta. Pored mnoštva vijesti o riječkoj luci, nalaze se tu, dakle, također raščlambe i istraživanja o gospodarskom stanju susjedne Istre, ukoliko je ulazila u gospodarske probitke tršćanskog trgovačkog i poduzetničkog staleža.

Čini se zgodno zaključiti podsjećajući na dvije arhivske cjeline koje su stečene nedavno i stoga nisu navedene u članku "Trst" (*Trieste*) u Općem vodiču talijanskih Državnih arhiva. Jedna je od njih **Svenarodno djelo pomoći "Spašena Italija"** (*Opera Nazionale Assistenza "Italia Redenta"*) (1921–1972), čije je tršćansko sjedište pružalo pomoć u cijeloj Julijskoj Krajini.

Druga arhivska cjelina koju treba navesti je fond **Gradanskog oblasnog nadzorništva nad nabavkom vozila** (*Ispettorato Compartimentale della Motorizzazione Civile*), koje je bilo nadležno ne samo u cijeloj Julijskoj Krajini već i u Furlaniji. Od velike je važnosti gradivo koje je proizveo taj tršćanski ured, koji je imao upravne zadaće na području javnog i nejavnog uslužnog prijevoza. Tu se nalaze, između ostalog, izvrsna svjedočanstva koja se odnose na crtanje zamisli i izgradnju uličnih tračnica i drugorednih željeznica te na njihovo upravljanje, kao i na druga prevozna sredstva, također na istarskom i kvarnerskom području, te na mrežu autobusnih službi na istom području.

Preveo: Stjepan Razum